

Alle bordelen zijn van Moeder Kee

de succesvolste bordeelhoudster van Haarlem in de tweede helft van de negentiende eeuw

Author(s)

van den Brink, Wilma

Publication date

2013

Document Version

Final published version

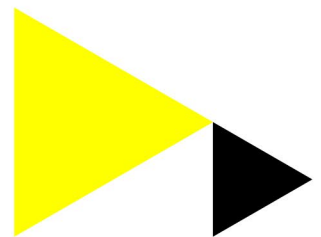
Published in

Haerlem jaarboek 2013

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van den Brink, W. (2013). Alle bordelen zijn van Moeder Kee: de succesvolste bordeelhoudster van Haarlem in de tweede helft van de negentiende eeuw. In *Haerlem jaarboek 2013* (Vol. 84, pp. 134-151).

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please contact the library: <https://www.amsterdamuas.com/library/contact>, or send a letter to: University Library (Library of the University of Amsterdam and Amsterdam University of Applied Sciences), Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Alle bordelen zijn van 'Moeder Kee'

De succesvolste bordeelhoudster van Haarlem in de tweede helft van de negentiende eeuw

Introductie

De bordeelhouders in middelgrote steden, zoals Haarlem, hadden het moeilijk in de tweede helft van de negentiende eeuw. Een toenemend probleem was het vinden van geschikte prostituees die voor hen wilden werken. Dat begon met de moderne economische groei aan het einde van de jaren zestig, waardoor de werkgelegenheid in nijverheid en diensten voor vrouwen sterk toenam.¹⁾ Dit leidde ertoe dat het aantal vrouwen dat als prostituee werkzaam was in de geboortestad sterk afnam.²⁾ Zij hadden namelijk de beste netwerken om een alternatieve baan te vinden.

Het wegvallen van dit 'lokale aanbod' betekende voor bordeeleigenaren dat ze op zoek moesten naar nieuwe werkneemsters. Enerzijds werden ze hierbij geholpen door de uitbreiding van het spoorwegennet, dat het mogelijk maakte om landelijk hun netwerk te vergroten. Anderzijds werkte de verbeterde infrastructuur ook tegen hen, omdat het voor prostituanten gemakkelijker werd naar een van de grote steden – Amsterdam, Rotterdam of Den Haag – te reizen en daar gebruik te maken van de opbloeiende 'verborgen' prostitutie in cafés, massagesalons en hotels.³⁾

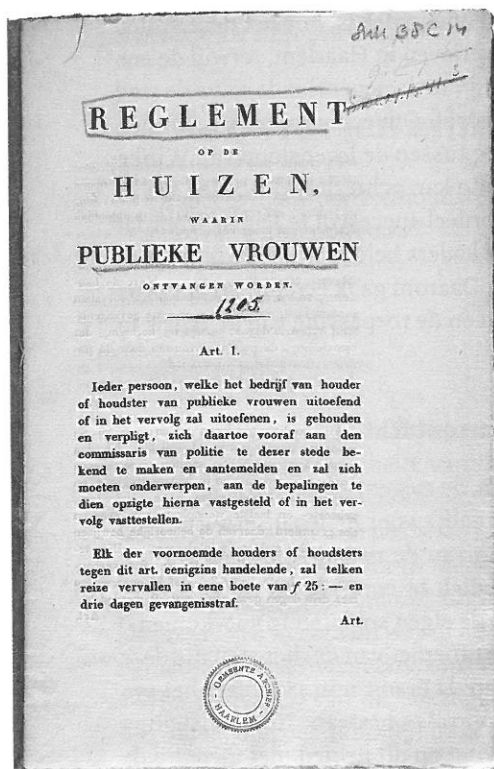
De prostitutiemarkt verplaatste zich van middelgrote naar grote steden. In Haarlem waren de gevolgen hiervan duidelijk merkbaar. In de jaren zestig van de negentiende eeuw kende de stad zo'n acht legale bordelen, maar twintig jaar later waren vrijwel alle eigenaren vertrokken. Ook prostituees die geboren waren in Haarlem, zijn er dan nog nauwelijks.⁴⁾ De leegte werd niet opgevuld door de groei van de illegale prostitutie. Integendeel. Ook op dit gebied daalde het aanbod.⁵⁾ Toch was er, ondanks dit proces van verzedelijking, één bordeelhoudster die haar bedrijf staande wist te houden vanaf 1868 tot aan de invoering van het Haarlemse bordeelverbod rond 1900. Haar naam was Cornelia Winkelaar-Hermans, of 'Moeder Kee', zoals ze door haar prostituees genoemd werd.⁶⁾

De vraag die ik daarom in dit artikel onderzoek is, hoe het deze vrouw wél lukte om als bordeelhoudster te overleven in Haarlem, terwijl de ene na de andere collega in de jaren zeventig van de negentiende eeuw de stad verliet of toch ten minste het bordeel sloot. Om een antwoord te vinden op deze vraag, maak ik een vergelijking tussen de levensloop van Winkelaar-Hermans en haar 'concurrenten'. Zo kan achterhaald worden welke factoren van invloed waren om een bordeel succesvol te leiden. Voordat ik daar echter op in ga, moeten ook de kaders helder zijn waarbinnen de bordeelhouders zich konden bewegen. Daarom ga ik eerst in op het prostitutiebeleid van de gemeente Haarlem en de toepassing van de regels in de dagelijkse praktijk.

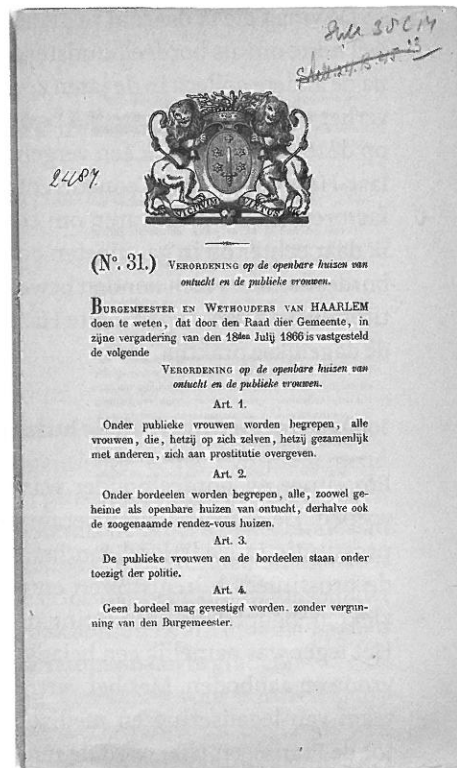
De verordeningen op de huizen van ontucht

Prostituee en bordeelhouder waren in de negentiende eeuw legale beroepen. De Fransen waren verantwoordelijk voor de legalisering van de prostitutie in Nederland aan het begin van de negentiende eeuw. Door de prostituees te registreren en periodiek te controleren op geslachtsziekten, hoopten ze besmetting onder de eigen soldaten te voorkomen.⁷⁾ Het leger was namelijk een belangrijke afnemer van de diensten die deze vrouwen aanboden. Met het vertrek van de Fransen in 1813 bleef het systeem van legalisering en medische controles bestaan. In tegenstelling tot de Franse aanpak, werd de regelgeving op dit gebied niet meer bij de centrale overheid, maar bij gemeenten gelegd. Haarlem had al in 1838 een dergelijk reglement ingevoerd.

Vanaf de jaren vijftig in de negentiende eeuw was het beleid op de Haarlemse prostitutie een onderdeel van de lokale politieverordeningen die om de vijf jaar geëvalueerd werden.⁸⁾ Voor het liberale gemeentebestuur vormden de bordelen tot in de jaren negentig echter geen belangrijk discussieonderwerp en daarom blijft de inhoudelijke strekking van de verordeningen in deze stad tot ongeveer 1893 gelijk.⁹⁾ Zo werd onder andere vastgelegd waar bordelen zich mochten bevinden. De panden die ervoor in aanmerking kwamen, mochten bijvoorbeeld niet aan 'ene hoofd- of voorname straat of op zodanige gracht of plein binnen deze stad' gevestigd zijn. Ook in de buurt van scholen, kerken en andere openbare gebouwen was een dergelijk huis niet welkom. Besloot de eigenaar van een bordeel binnen de gemeente te verhuizen, dan moest dat bij de burgemeester aangevraagd worden en volgde een inspectie door de politie om na te gaan of het nieuwe adres voldeed aan de regels van de ver-

Reglement op de Huizen waarin Publieke Vrouwen ontvangen worden, 1838. (Noord-Hollands Archief)

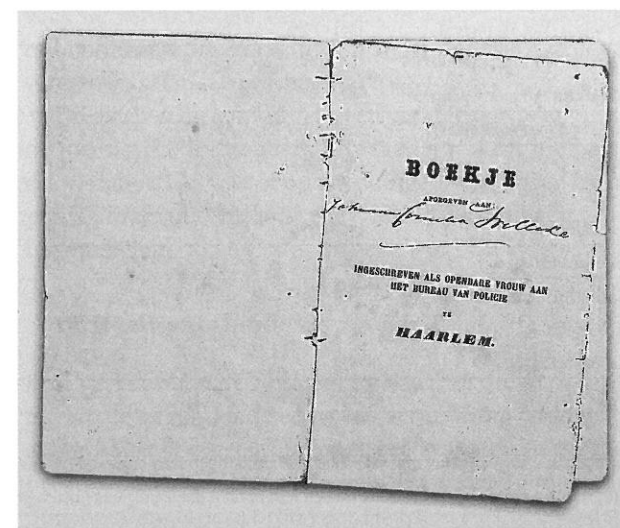

Verordening op de openbare huizen van ontucht en de publieke vrouwen, 1866. (Noord-Hollands Archief)

ordering. Daarnaast was een eigenaar verplicht om ervoor te zorgen dat de 'bij hen inwonende vrouwlieden zich in welvoegelijke kleding aan de deuren of zelfs voor de ramen hunner woning vertoonen' en dat ze de voorbijgangers op straat 'noch door woorden, noch door gebaren tot zich lokken'. Een bordeel houden was prima, maar vanaf de straat mocht niet zichtbaar of merkbaar zijn wat er zich binnen afspeelde. De bordeelhoudster kon alleen vrouwen voor zich laten werken die door de politie ingeschreven waren als 'publieke vrouw' en in het bezit waren van een speciaal inschrijfboekje. Behalve een kopie van de verordening, de naam, het adres en het signalement van de vrouw, stonden hierin de uitslagen van de wekelijkse medische controles op geslachtsziekten die een prostituee

moest ondergaan. De bordeelhoudster diende erop toe te zien dat de werknemers verschenen bij de controles. Tot slot mocht de eigenaar van het huis van plezier een prostituee, die om welke reden dan ook had besloten de stad te verlaten en zich uit te laten schrijven, niet tegenhouden. Op een overtreding van een verordening stond een geldboete of gevangenisstraf.

De burgemeester kon een bordeelvergunning afgeven of beslissen om een dergelijk pand te sluiten als het niet aan de regels voldeed. Toch blijkt in de praktijk dat de handhaving niet altijd streng volgens de regels van de verordening verliep. De vraag van Cornelia Winkelaar-Hermans in 1868 om een bordeel te openen in de Berckenrodesteeg werd bijvoorbeeld volgens de regels afgewezen, omdat er in de nabije omgeving een school gevestigd was. Maar tegen dezelfde richtlijnen in kreeg ze wel toestemming om een bordeel in de Pieterstraat te openen, niet ver van de Janskerk. Hetzelfde gold voor de vier bordelen in de Appelaarstegen, waar een Waalse en een Rooms-katholieke kerk, de synagoge en een stadsschool in de nabije omgeving waren gevestigd.¹⁰ Wellicht had deze besluitvorming te maken met het feit dat in de Pieterstraat al eerder een bordeel was gevestigd. Continuering van bordelen in dezelfde buurten kan er een reden voor zijn geweest, dat in de jaren zestig en zeventig alle legale bordelen zich concentreerden in het oude centrum van de stad, achter de Grote Markt. Behalve dat het vestigingsbeleid niet altijd volgens de regels ver-

Prostitutieboekje van Johanna Cornelia Willeke, 1859. (Noord-Hollands Archief)

liep, deed de gemeente ook weinig aan de overlast die de bordelen veroorzaakten.

Als liberaal duldde Jordens, die gedurende het grootste deel van de tweede helft van de negentiende eeuw burgemeester van Haarlem was, dan ook weinig inmenging op dit gebied. Klachten van buurtbewoners over de 'schandelijke en ergerlijk toneelen' bij de bordelen in de Appelaarstegen in 1864 werden door hem als onbewezen verklaard. Ook het verzoek van 22 buurtbewoners om de desbetreffende bordelen op te heffen werd terzijde geschoven, evenals klachten een jaar later over het bordel bij de kazerne aan de Koudenhorn.¹¹⁾ Wellicht was de achterliggende reden voor deze afwijzingen ook praktisch van aard: door nauwelijks te investeren in een politiekorps was het bijna onmogelijk om op te treden tegen de overlast. In 1860 moest Haarlem, een stad die bijna 28.000 inwoners telde, het doen met vijftien agenten die overdag dienst hadden en twee groepen van 23 mannen die elkaar om de nacht afwisselden. De zwaarte van het werk, in combinatie met de lage lonen, maakte deze

Tabel 1: Bordelen met eigenaren en ingeschreven inwonende prostituees

Adres	Bordeelhouder	Jaren	Totaal aantal inschrijvingen	Gemiddeld aantal inschrijvingen per jaar
Koudenhorn 459	Emke Pekelaar (Van Wamelen)	1861 - 1872	54	4,9
Wijde Appelaarsteeg 915	Anna Elisabeth Müller (Cremers)	1862-1872	43	4,3
	Hermina Maria Henriëtte Schröder	1872	-	-
Pieterstraat 212/211	Cornelia Hermans (Winkelaar)	1868-1900	161	5,0
Nauwe Appelaarsteeg 895	Jan Bosch	1864-1874	21	2,1
	Maria Spitsbergen	1874	-	-
Nauwe Appelaarsteeg 902	Catharina Kloover	1866-1870	7	1,8
Wijde Appelaarsteeg 928	Riefje Rebecca Hangjas	1869-1876	3	0,4
Ravensteeg 453	Anna Catharina Zedel (Boudijn)	1863-1871	8	1,0
	Catharina Steijn	1871	-	-
	Johanna Maria Calff	1873	-	-
Pieterstraat 183a	Adriana de Vries	1868	1	1,0

Gegevens ontleend aan: NHA, Gemeentebestuur, 1813-1957, inv.nrs. 521 en 522 (beschikkingen burgemeester) en inv.nrs. 2701-2704 (dienstboderegisters). De hoge nummering van de huizen heeft te maken met het feit dat tot 1876 de huizen per wijk werden doorgenummerd. Vanaf 1876 is de doornummering per straat. De meeste van deze panden zijn inmiddels gesloopt.

Burgemeester E.A. Jordens in zijn kamer op het stadhuis, 1891. (Noord-Hollands Archief, collectie Kennemerland)

politieambtenaren bovendien gevoelig voor omkoping.¹²⁾ Om het politiekorps een helpende hand te bieden, vertrouwde de burgemeester op de hulp van het garnizoen, maar in de praktijk bleken juist de soldaten vaak de veroorzakers van onrust te zijn.¹³⁾ Uiteindelijk zou de toestand onhoudbaar worden en in 1876 werd een groot deel van de agenten vervangen en salarissen verhoogd.¹⁴⁾

Die beslissing kan echter geen verklaring vormen voor het vertrek van de meeste bordeelhouders uit Haarlem, want die hadden de stad al eerder verlaten. Het lijkt er op dat de eigenaren van de Haarlemse huizen van plezier in de negentiende eeuw alleen profijt hadden van het liberale gemeentebeleid.

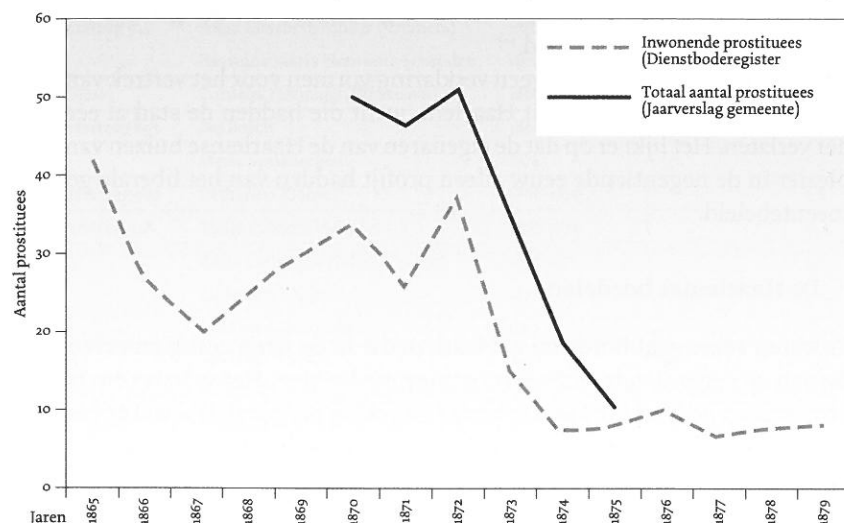
De Haarlemse bordelen

Er waren zeker acht bordelen in Haarlem die in de jaren zestig en zeventig van de negentiende eeuw een vergunning hadden. Het is lastig om te achterhalen hoeveel vrouwen er precies werkten per pand. Hoewel er een prostitutieregister moet zijn geweest waarin dergelijke gegevens werden bijgehouden, is deze bron voor Haarlem niet bewaard gebleven. Toch kan

een indicatie van de grootte van het bordeel verkregen worden door de dienstboderegisters te raadplegen. In deze bevolkingsregistratie werden onder andere personen ingeschreven die bij hun werkgever inwoonden. Tot deze categorie behoorden ook de prostituees die in een bordeel verbleven.

Uit de dienstboderegisters blijkt dat de bordelen met het grootste aantal inwonende publieke vrouwen gevestigd waren op: Pieterstraat 212/211, Koudenhorn 459 en de Wijde Appelaarsteeg 915 (zie tabel 1). De eigenaren van deze bordelen hadden gemiddeld zo'n vijf vrouwen per jaar in dienst. De overige adressen bestonden uit kleine bordelen met gemiddeld ongeveer een of twee prostituees in dienst. Bij deze uitkomst moet wel een kanttekening geplaatst worden. Er waren namelijk ook zelfstandig wonende prostituees die bij een bordeelhoudster een kamer konden huren om hun beroep uit te oefenen. Of dit daadwerkelijk voorkwam, wordt niet meteen duidelijk uit de bevolkingsregistratie. Toch kunnen we wel iets zeggen over het aantal zelfstandig wonende prostituees, als we een vergelijking maken tussen de cijfers uit de dienstboderegisters met die uit de gemeentelijke jaarverslagen. Daarin gaf de gemeente namelijk aan hoeveel prostituees zich in totaal hadden ingeschreven dat jaar. Uit deze verslagen blijkt, dat het aantal zelfstandig wonende prostituees sterk af-

Grafiek 1. Gegevens ontleend aan: NHA, Gemeentebestuur Haarlem, 1813-1953, inv. nrs. 2701-2704 (dienstboderegisters) en inv. nrs. 623-639 (jaarverslagen Gemeente Haarlem).

nam in de tweede helft van de negentiende eeuw (zie grafiek 1). Aan het begin van de jaren zeventig stonden zo'n vijftig vrouwen ingeschreven als 'publieke vrouw', waarvan er vijftien zelfstandig woonden. Daarna neemt deze laatste groep sterk in aantal af tot nog slechts vier in 1875.

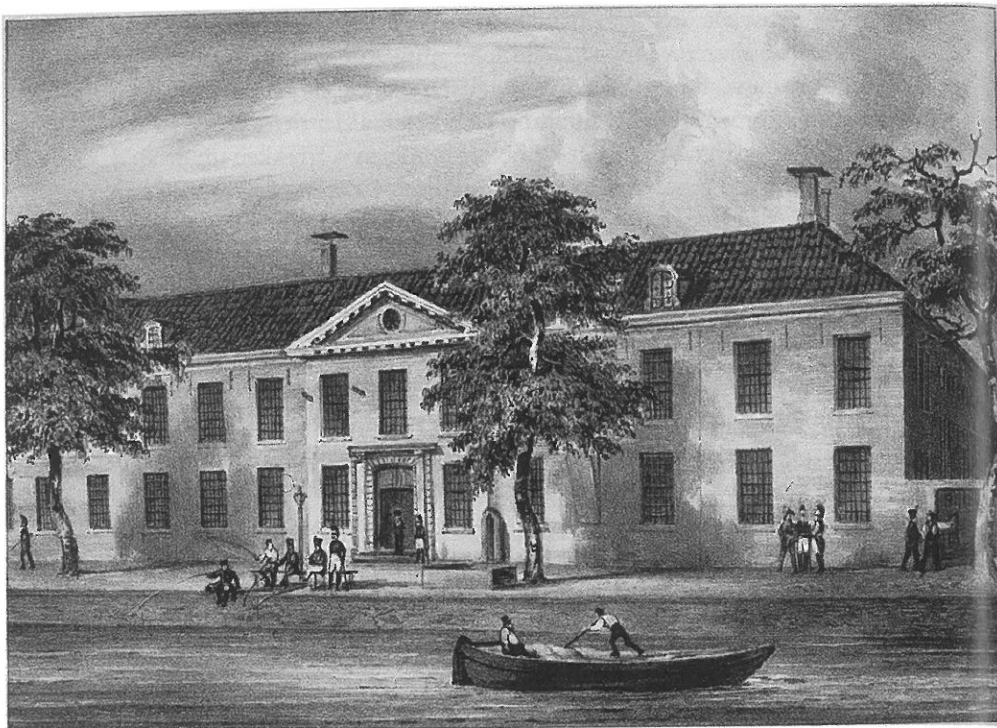
Als de eigenaren van de twee grootste bordelen vertrekken uit de stad, vertrekt ook een groot deel van de prostituees. De vraag dringt zich dan ook op wie de eigenaren van de bordelen waren en waarom ze de stad verlieten.

De bordeelhouders

Wie waren de bordeelhouders die succes hadden met hun bordeel in Haarlem? Uit tabel 1 wordt duidelijk dat er veel kleine bordelen waren waarvan een eigenaar kortstondig in de stad verbleef en vervolgens het bordeel overdeed aan iemand anders. De uitzondering daarop is Riefje Rebecca Hangjas.

Deze in Haarlem geboren bordeelhoudster werkte ook als zelfstandige prostituee in 'haar bedrijf'. Tussen 1854 en 1860 krijgt ze vier kinderen die allen in het gasthuis in de Noorder Schoolsteeg worden geboren en daar ook binnen een maand na de geboorte overlijden.¹⁵⁾ In het geboorteregister wordt als beroep 'naaister' genoteerd, maar wellicht is ze dan al als prostituee actief. In 1869 wordt ze als 'publieke vrouw' in Haarlem ingeschreven in de Wijde Appelaarsteeg 928, waar ze ook bordeelhoudster is. Ze is dan inmiddels 44 jaar oud. Riefje wil meer en in 1871 verzoekt ze de gemeente om naast haar eigen bordeel er nog een te mogen openen aan de Wijde Appelaarsteeg 910, maar dit wordt na inspectie door de gemeente afgewezen.¹⁶⁾ Toch weet ze tot 1876, als ze al 51 jaar oud is, actief te blijven in de bordelenwereld. Daarna verhuist ze naar de Valkensteeg en geeft ze als beroep 'koopvrouw' op. In welke koopwaar ze handelde is echter niet duidelijk. Wellicht hielp ze haar broer Levie Joseph Hangjas, een koopman in lompen. Hij moet bovendien aardig verdiend hebben met de koop en verkoop van huizen, waaronder het pand aan de Wijde Appelaarsteeg 913.¹⁷⁾

In dezelfde straat was ook een ander bordeel gevestigd, dat meer succes had. De eigenaar was Anna Elisabeth Müller. Deze uit Hillegom afkomstige vrouw reisde in 1860 vanuit Delft naar Haarlem waarna ze haar bordeel opende. In 1863 vertrekt ze voor even naar Amsterdam om te trouwen met metselaar Jacobus Cremers. Hij keert met haar terug naar Haarlem in 1864 en Anna gaat door met het leiden van haar bordeel tot in

De kazerne aan de Koudenhorn in 1835. Litho van Desguerrois naar een tekening van J.B. Clermans. De soldaten van het garnizoen maakten veel gebruik van de diensten van de bordelen. (Noord-Hollands Archief, collectie Kennemerland)

De infanteriekazerne aan de Koudenhorn, ca 1900. (Noord-Hollands Archief, collectie Braakman)

het jaar 1872.¹⁸⁾ Dan besluit het echtpaar om terug te keren naar de hoofdstad. De precieze reden hiervoor wordt nergens aangegeven. Anna doet haar bordeel over aan een van haar prostituees, Hermina Maria Henriette Schröder, die voor Anna in 1866 en 1868 had gewerkt.¹⁹⁾ De opvolgster weet echter het succes van Anna niet te evenaren, want er worden geen nieuwe prostituees ingeschreven op dit adres.

Behalve in de Appelaarsteeg was er een ander succesvol bordeel in de buurt gevestigd; op de Koudenhorn bij het Spaarne. Het werd geleid door Emke Pekelaar. De in Hoorn geboren Emke komt in de jaren vijftig in Haarlem wonen. Daar krijgt ze in 1855 een zoon en in 1859 een dochter. De kinderen worden erkend door Bastiaan van Wamelen door het huwelijk met Emke in 1860.²⁰⁾ De uit 's-Hertogenbosch afkomstige Bastiaan verdient zijn geld in die periode als fabrieksarbeider, maar al snel verandert hij van beroep en wordt tapper in de Noorder Schoolsteeg. In hetzelfde jaar verhuist het gezin naar de Koudenhorn en wordt Emke bordeelhoudster. De locatie is door het echtpaar goed uitgekozen, want in dezelfde straat aan het Spaarne is ook het garnizoen gestationeerd, waarvan de soldaten graag gebruikmaken van de diensten in het bordeel. Het echtpaar kan rekenen op klandizie en daarmee vaste inkomsten. Het bedrijf blijft in trek, ook nadat het in 1868 een maand wordt gesloten vanwege een uitbraak van cholera.²¹⁾ In tegenstelling tot het zakelijk succes, verloopt het privé tussen de echtlieden minder voorspoedig.

Bastiaan moet zich in 1870 verantwoorden voor de arrondissementsrechtbank, omdat hij volgens twee getuigen zijn hoogzwangere vrouw tweemaal in de buik getrapt had. Een prostituee die tussenbeide was gesprongen en met haar arm Bastiaan probeerde tegen te houden, moest het bekopen met een middelvinger waarop Bastiaan 'tot bloedens toe' had gebeten.²²⁾ Het ongeboren kind overleefde de mishandeling en kwam enkele maanden na de veroordeling van Bastiaan op de wereld. Na Bastiaans vrijlating besluit het echtpaar een periode uit elkaar te gaan. Bastiaan gaat met drie kinderen in zijn geboortestad 's-Hertogenbosch wonen. Emke sluit haar bordeel en vertrekt met haar twee dochters naar Amsterdam.²³⁾ Daarna gaat ze in 1873 naar Den Helder waar Bastiaan met de andere kinderen hen een half jaar later weer opzoekt en het gezin herenigd is. Emke is Haarlem echter nog niet vergeten.

In 1874 probeert ze terug te keren. Ze vraagt een vergunning aan om een bordeel te openen aan de Nauwe Appelaarsteeg 894, naast dat van collega Jan Bosch. Bosch had een paar maanden eerder bij de gemeente een aanvraag ingediend om zijn bordeel te verhuizen naar dit adres. Maar

hij trekt de aanvraag in om Emke de ruimte te geven daar een bordeel te vestigen en wellicht hoopt hij, dat Emke zijn bedrijf kan overnemen.²⁴⁾ De gemeente besluit echter de vergunning niet af te geven, omdat tijdens de inspectie werd geconstateerd dat het pand reeds als bordeel gebruikt werd. Emke komt uiteindelijk met Bastiaan te wonen in Rotterdam waar ze blijven tot hun overlijden aan het begin van de twintigste eeuw.²⁵⁾

Emkes man Bastiaan was niet de enige met 'losse handjes'. Ook de uit Den Helder afkomstige bordeelhouder Jan Bosch wordt in 1868, kort na het openen van zijn bordeel aan de Nauwe Appelaarsteeg, veroordeeld voor het slaan van een van zijn prostituees.²⁶⁾ Behalve fysiek, liet hij ook mondeling niet met zich spotten. Hij moest zich wegens openbare smaad dan ook diverse malen verantwoorden voor de arrondissementsrechtbank. Zo hadden twee van zijn prostituees zijn collega-bordeelhoudster Riefje Hangjas mishandeld. Jan zou tussen de ruziënde vrouwen zijn gesprongen, maar had vervolgens niets gedaan om Riefje te helpen. Integendeel. Hij had haar uitgescholden voor 'sodemieteres'. Het was niet de laatste maal dat hij voor smaad werd veroordeeld. Een jaar later moest hij opnieuw voorkomen, omdat hij een vrouw voor 'hoer' en 'pastoorshoer' had uitgemaakt. En de echtgenote van een zekere De Vries werd door hem nageroepen met de woorden 'De Vries dat is die dief'. Wederom werd Jan hiervoor veroordeeld.²⁷⁾ In 1874 houdt hij het voor gezien en vertrekt hij met zijn gezin naar Rotterdam. Maria Spitsbergen neemt het bordeel van hem over, maar weet er geen succes van te maken.

De eigenaren van de grootste bordelen blijven het langst actief in de stad, maar vinden bij vertrek geen geschikte vervanging die hun werk op dezelfde wijze kan voortzetten. Daarnaast lijkt er nauwelijks een hechte band te bestaan tussen de bordeelhouders in de stad. Van een onderlinge uitwisseling van prostituees is weinig sprake. Om aan nieuwe vrouwen te komen, zijn ze aangewezen op hun eigen netwerk. Aan de grootte van de meeste bordelen te zien kunnen die contacten niet groot zijn geweest. De meeste huizen van plezier zijn daarom slechts enkele jaren actief in de stad. Alleen Riefje Hangjas, die in tegenstelling tot haar collega's ook in Haarlem geboren is, weet het als kleine zelfstandige vol te houden tot ze voor een alternatieve carrière kiest.

De grote bordelen onderscheiden zich van de kleine bedrijven door hun betere netwerken, waardoor ze meer vrouwen in dienst kunnen nemen en langer hun bedrijf aanhouden dan de meeste kleine concurrenten. Daarnaast hebben enkelen ook een tapperij, die neveninkomsten garandeert, en zijn ze in de buurt gevestigd van een belangrijke doelgroep, de

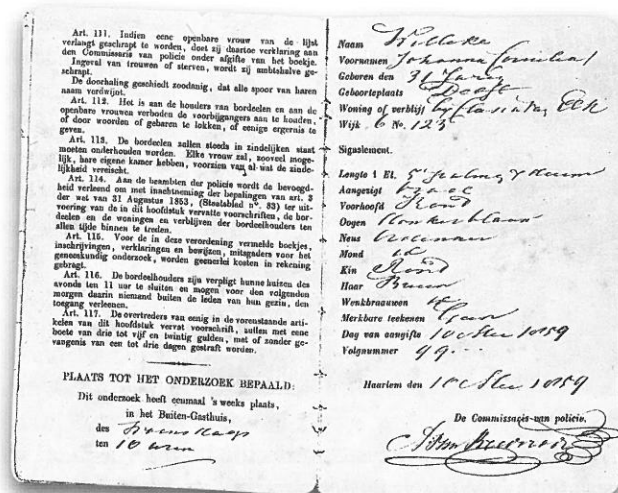
Lange Begijnestraat
ziende naar de Wijde Appelaarsteeg, 1866. (Noord-Hollands Archief, collectie Kennemerland)
In de steeg waren op nr. 915
en 928 bordelen gevestigd.

soldaten van het garnizoen. Als de meeste bordeelhouders in de jaren zeventig Haarlem verlaten kan Winkelaar-Hermans in eerste instantie rekenen op voldoende klandizie. Maar er zijn meer factoren die er voor zorgen dat haar bordeel tot 1900 blijft voortbestaan. Haar aanpak verschilde dan ook aanzienlijk met die van haar concurrenten.

'Moeder Kee'

De bordeelhoudster die in Haarlem de prostitutie markt van 1868 tot 1900 domineerde, is Cornelia Winkelaar-Hermans. Cornelia werd in 1828 in Haarlem geboren. Op jonge leeftijd leerde ze de vier jaar oudere Franciscus Winkelaar kennen die eveneens uit Haarlem afkomstig was, maar op dat moment in Zaandam woonde en daar werkte als koetsier. De relatie nam serieuze vormen aan toen Cornelia in 1849 zwanger van hem werd. Na hun huwelijk en de geboorte van dochter Cornelia keren ze terug naar Haarlem en wordt Franciscus tapper in het Begijnhof.²⁸⁾ Daar breidt het gezin zich verder uit met de geboorte van Maria (1852), Franciscus (1859), Antoon (1861) en Johannes (1864). De jongste zoon zal echter slechts een paar maanden oud worden.²⁹⁾

Als beroep geeft Cornelia aan dat ze mutsenmaker is. Het blijkt echter al snel dat ze neveninkomsten heeft die méér geld opleveren. In 1856 wordt het echtpaar namelijk veroordeeld tot zes maanden gevangenisstraf en een boete van f 25,- omdat ze schuldig zijn bevonden aan de 'bevordering der onzedelijkheid van jonge meisjes beneden den ouderdom van 21 jaren' in de bovenkamer van hun woning.³⁰⁾ Ook moet Cornelia voor de kantonrechter verschijnen omdat ze geen bordeelvergunning

Bladzijde uit het
prostitutieboekje van
Johanna Cornelia
Willeke, 1859. (Noord-
Hollands Archief)

heeft. Hiervoor moet ze drie dagen de gevangenis in.³¹⁾ De veroordelingen lijken nauwelijks indruk te maken. Wellicht omdat ook haar echtgenoot Franciscus zich met enige regelmatig voor de rechtbank moet verantwoorden. Onder andere in 1857 voor het slaan van Emke Pekelaar³²⁾ die later, in de jaren zeventig, met haar bordeel nog een belangrijke concurrent zal worden, zoals we eerder zagen. Cornelia gaat met haar illegale bordeel in het Begijnhof door na de veroordeling. In de dienstboderegisters worden op dit adres van 1864 tot 1866 diverse prostituees geregistreerd. Maar een bordeelvergunning voor het pand komt er niet. Om die reden worden ze in november 1866 opnieuw door de kantonrechter veroordeeld. Hoewel in hetzelfde jaar een zekere weduwe Jansen-Koets als eigenaar van het huis en de tapperij wordt ingeschreven, wonen en werken Cornelia en Franciscus er nog steeds. Het vermoeden dat er nog steeds 'onzedelijke praktijken' plaatsvinden, doet de gemeente daarom besluiten om de woning te inspecteren en tegenover de woning 'een schildwachthuisje' met agent te plaatsen die alles in de gaten moet houden. Cornelia protesteert hiertegen, maar besluit uiteindelijk toch om het legale pad te kiezen.³³⁾

Nadat in 1868 haar verzoek om een bordeel in de Berckenrodesteeg te mogen openen is afgewezen, wordt haar verzoek om er een te openen in het pand aan de Pieterstraat 212 goedgekeurd. Cornelia beperkt zich echter niet alleen tot Haarlem. Een jaar later neemt ze het bordeel 'De Likkepot' aan de Kloosterstraat 10 in Leiden over.³⁴⁾ Veel aandacht voor haar nieuwe bordeel heeft ze niet gedurende die eerste jaren. Ze lijkt zich

vooral te richten op het bordeel in Haarlem. Maar na de dood van haar man Franciscus in 1871 wordt ze actiever in Leiden. 'De Likkepot' doet ze in 1872 over aan haar oudste dochter Cornelia, die met haar echtgenoot Willem Daniel Roosdorp naar Leiden verhuist.³⁵⁾ 'Moeder Kee' begint vervolgens met het overnemen van andere bordelen, in de Lange Agnietenstraat, Kloosterstraat en Vrouwenkerkhof. Behalve dochter Cornelia, worden haar zwager Roelof Roosdorp en zijn echtgenote Anna Catharina Allegonde de Graaf ingezet om deze bordelen te beheren. Ook de latere echtgenote van Antoon, Johanna Maria Pieterse, krijgt een actieve rol binnen het 'familiebedrijf' Winkelaar.

In Haarlem werden in de loop der jaren in totaal zo'n 161 vrouwen in het bordeel van 'Moeder Kee' ingeschreven, in Leiden waren het zo'n 300 vrouwen die voor de familie werkten als prostituee.³⁶⁾ Het hebben van verschillende bordelen in diverse steden had als voordeel dat er prostituees tussen de huizen van plezier werden uitgewisseld en de familie op die manier het 'aanbod' steeds wist te vernieuwen. De naam Winkelaar kreeg door het bezit van diverse bordelen ook een reputatie op dit gebied. Het was daarom vrijwel onmogelijk voor de familieleden om niet actief te zijn in deze branche. Zoon Franciscus zou dat als een last hebben ervaren toen hij probeerde om een carrière als muzikleraar in Rotterdam op te bouwen, maar vanwege zijn achternaam niet serieus werd genomen. Hij zou hierover later zijn beklag doen tegenover veldwachter Klaas Taekema. Of het verhaal klopt is niet helemaal zeker, want Taekema was een van de felste bestrijders van prostitutie en de familie Winkelaar in Haarlem.³⁷⁾ Bovendien was de zoon van 'Moeder Kee' doof aan zijn linkeroor, wat een loopbaan als muzikleraar toch al zou belemmeren.³⁸⁾ De hechte familieband lijkt echter noodzakelijk of toch tenminste enorm nuttig om het bedrijf in stand te kunnen houden.

De bordelen leggen 'Moeder Kee' geen windeieren. In 1877 staat ze in Haarlem als eigenaar/hoofdbewoner geregistreerd van zes panden in de Pieterstraat, de oneven nummers 1 tot en met 11.³⁹⁾ In een periode waarin de stad door de economische groei jaarlijks zo'n 2.000 tot 2.500 nieuwe migranten verwelkomt en in wijk VI, waarin de Pieterstraat lag, tot 1879 geen woningen werden bijgebouwd, kon een investering in vastgoed tot aardige neveninkomsten leiden.⁴⁰⁾ In huis nummer 1 van de straat werd bovendien een koffiehuis gevestigd dat door de zoon van 'Moeder Kee', Franciscus, geleid werd.⁴¹⁾

De Haarlemse familie Winkelaar had door te investeren in diverse bordelen in twee steden, woningen, nevenactiviteiten en de eigen familie, de

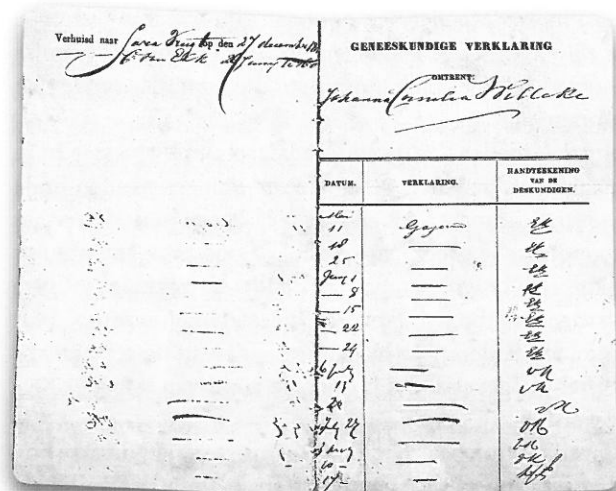
risico's die de moderne economische groei met zich meebracht voor bordeel eigenaren beperkt.

Conclusie

Het tekort aan prostituees kan voor de paar grote bordeelhouders in Haarlem niet de reden zijn geweest om de stad te verlaten aan het begin van de jaren zeventig van de negentiende eeuw. Het gebrek daarna aan goede opvolgers kan wel voortkomen uit een veranderende prostitutie markt. Het vertrek van de grootste concurrenten uit de stad moet hebben bijgedragen aan het succes van Winkelaar-Hermans op de korte termijn. Op de lange termijn was het haar zakelijke en professionele aanpak die verantwoordelijk was voor het 32 jaar in stand houden van het Haarlemse 'familiebedrijf' in de prostitutie. Wat hield dit in?

In de eerste plaats hadden Cornelia en Franciscus een hechte band met de stad Haarlem. Ze waren er geboren en hadden een goed netwerk van familie en bekenden. Het succes in de illegale prostitutie – maar ook de problemen met het stadsbestuur die het houden van een illegaal borddeel met zich meebracht – leidde er uiteindelijk toe dat Cornelia een bordeelvergunning moest aanvragen. Het bedrijf werd te groot om nog illegaal

Bladzijde uit het prostitutieboekje met de geneeskundige verklaring van Johanna Cornelia Willeke, 1859. (Noord-Hollands Archief)

voort te zetten. In de tweede plaats leidde de investering in de Leidse bordelen ertoe dat er voortdurend vrouwen tussen Leiden en Haarlem werden uitgewisseld en de bordelen steeds een nieuw aanbod van vrouwen hadden, dus interessant bleven voor de klanten. Tegelijkertijd werd het van de prostitutie markt verdwijnen van de 'lokale vrouwen' daardoor ondervangen en werd het 'ondernemersrisico' als het ware over meerdere steden verspreid. In de derde plaats was het opzetten dan wel overnemen en leiden van de diverse bordelen in beide steden niet gelukt zonder een hechte band met haar kinderen en aangetrouwden. Ook daarin investeerde 'Moeder Kee'. Het leidde bovendien tot een reputatie als bekende bordeelhouder familie die het netwerk moet hebben vergroot. Tot slot investeerde de familie het geld in een koffiehuis en vastgoed dat ook weer inkomsten garandeerden. In een tijd van krapte op de woningmarkt door de stroom arbeidsmigranten was dit een goede investering.

Daarmee was de zakelijke aanpak van 'Moeder Kee' een stuk professioneler dan die van haar concurrenten, die geen binding met een vergelijkbaar netwerk binnen de stad kenden, nauwelijks investeerden in alternatieve inkomsten en meer ruzie maakten met elkaar en anderen dan serieus werk te maken van hun onderneming. De stap om de stad te verlaten en hun geluk te beproeven in Amsterdam of Rotterdam, om welke reden dan ook, lag bij hen meer voor de hand. Voor de bordeelhouders van kleine bordelen lijkt het beroep vooral een manier te zijn geweest om zich tijdelijk van een inkomen te voorzien, in plaats van een investering in een carrière in deze branche.

De nieuwe tijd had echter de spelregels veranderd en alleen de bordeelhouders die professionaliseerden zouden het spel in middelgrote steden kunnen beheersen. In Haarlem werd Cornelia Winkelaar-Hermans daar van het schoolvoorbeeld.

Noten

1. Jan Luiten van Zanden en Arthur van Riel, *The strictures of inheritance: the dutch economy in the nineteenth century*, Princeton and Oxford 2004, p. 263.
2. Martin Bossenbroek en Jan H. Kompagnie, *Het mysterie van de verdwenen bordelen: prostitutie in Nederland in de negentiende eeuw*, Amsterdam 1998, p. 93.
3. Petra de Vries, *Kuisheid voor mannen, vrijheid voor vrouwen. De reglementering en bestrijding van prostitutie in Nederland, 1850-1911*, Hilversum 1997, p. 224; Wilma van den Brink, 'Zedelijk Haarlem', in: Koen Matthijs e.a. ed., *Leven in de lage landen: historisch-demografisch onderzoek in Vlaanderen en Nederland 1*, Leuven 2010, p. 283.

4. Van den Brink, 'Zedelijk Haarlem', p. 285.
5. Ibidem, p. 273-275.
6. Universiteit van Amsterdam, Bibliotheek, *De Middernachtzending*, december 1896.
7. Annet Mooij, *Geslachtsziekten en besmettingsangst: een historisch-sociologische studie 1850-1990*, Amsterdam 1993, p. 31.
8. Koninklijk Besluit 1851, nr. 85.
9. Volgens de gemeenteraadsverslagen zou de reglementering in 1855 en 1861 aangepast zijn. De artikelen zijn echter niet teruggevonden, alleen de discussies over de artikelen in de gemeenteraad. Een vergelijking tussen de artikelen in de verordeningen van 1838 en 1866 laten veel overeenkomsten zien. Ik vermoed dat daarom de verschillen met de niet gevonden verordeningen niet groot zullen zijn geweest.
De artikelen van beide reglementeringen die overeenkomen en hier besproken worden zijn: Noord-Hollands Archief (NHA): Reglementering 1838: art. 2, 3, 6, 7, 8, 12, 14, 15; Reglementering 1866: art. 4, 5, 7, 11, 21, 23.
10. Noord-Hollands Archief (NHA), Gemeentebestuur Haarlem, 1813-1959, inv. nr. 521 (beschikkingen burgemeester). Zie ook de klacht van de buurtmeesters hierover in de gemeenteraadsverslagen van 1864.
11. NHA, Gemeenteraadsverslagen 1864 en 1865; Gemeentebestuur Haarlem, 1813-1957, inv.nr. 522 (beschikkingen burgemeester).
12. M.L. Pop-Jansen, *Veilig aan het Spaarne: de geschiedenis van het gebouw de Koudenhorn en van de Haarlemse politie in de periode 1770-1997*, Haarlem 1997, p. 31.
13. Bert Sliggers, *Haarlem bij gaslicht: 1834-1914*, Den Haag 1977, p. 139.
14. J. Brouwer, *175 Jaar diender aan het Spaarne*, Haarlem 1986, p. 31.
15. Geboorteregisters Haarlem via: www.wiewaswie.nl en www.genver.nl.
16. NHA, Gemeentebestuur Haarlem, 1813-1957, inv.nr. 522 (beschikkingen burgemeester).
17. NHA, Adresboeken Haarlem 1865, 1866, 1873 en 1878; Haarlemsch advertentieblad uit 1866 en 1880.
18. NHA, Gemeentebestuur Haarlem, 1813-1957, inv.nr. 2644-2672 (bevolkingsregister).
19. NHA, Gemeentebestuur Haarlem, 1813-1957, inv.nr. 522 (beschikkingen burgemeester).
20. Geboorte- en huwelijksregisters Haarlem via: www.wiewaswie.nl en www.genver.nl.
21. NHA, Gemeentebestuur Haarlem, 1813-1957, inv.nr. 521 (beschikkingen burgemeester).
22. NHA, Arrondissementsrechtbank Haarlem, 1838-1939, inv.nr. 325, vonnisnr. 47.
23. NHA, Gemeentebestuur Haarlem, 1813-1957, inv.nr. 2644-2672 (bevolkingsregister).
24. NHA, Gemeentebestuur Haarlem, 1813-1957, inv.nr. 522 (beschikkingen burgemeester).
25. Overlijdensregister Haarlem via: www.wiewaswie.nl en www.genver.nl.
26. NHA, Arrondissementsrechtbank Haarlem, 1838-1939, inv.nr. 323, vonnisnr. 257.
27. NHA, Arrondissementsrechtbank Haarlem, 1838-1939, inv.nr. 325, vonnisnr. 31; inv.nr. 327, vonnisnr. 102 en 249.
28. Geboorte- en huwelijksregisters Haarlem via: www.wiewaswie.nl en www.genver.nl; NHA, Gemeentebestuur. Haarlem, 1813-1957, inv.nr. 2644-2672 (bevolkingsregister).
29. Geboorteregisters Haarlem via: www.wiewaswie.nl en www.genver.nl.
30. NHA, Arrondissementsrechtbank Haarlem, 1838-1939, inv.nr. 311, vonnisnr. 191.
31. NHA, Arrondissementsrechtbank Haarlem, 1838-1939, inv.nr. 312, vonnisnr. 248.
32. NHA, Arrondissementsrechtbank Haarlem, 1838-1939, inv.nr. 312, vonnisnr. 146.
33. NHA, Gemeentebestuur Haarlem, 1813-1957, inv.nr. 521 (beschikkingen burgemeester); *Oprechte Haarlemsche Courant*, 9 december 1867.
34. P.A.J. Otgaar en J.F.J.G. Schaik, 'Bordeelhouders in Leiden, 1853-1875' in: *Jaarboek der sociale en economische geschiedenis van Leiden en Omstreken* 3, Leiden 1991, p. 77.
35. Erfgoed Leiden en Omstreken (ELEO), Gemeentepolitie Leiden, 1853-1993, inv. nrs. 2384-2386.
36. An Huitzing, *Betaalde liefde: prostitutie in Nederland*, Bergen 1983, p. 90-91.
37. Huitzing, *Betaalde liefde*, p. 93.
38. www.militierregisters.nl (aldaar: Franciscus Jacobus Winkelaar, 22 maart 1879).
39. NHA, Omnummeringsgids. Ze is voor de helft eigenaar van het bordeel op Pieterstraat 11 (Kadaster).
40. www.volkstellingen.nl (aldaar: volkstellingen 1859, 1869, 1879, 1889 en 1899).
41. NHA Gemeentebestuur Haarlem, 1813-1957, inv.nr. 3583G.
42. NHA, Gemeentebestuur, 1813-1957, inv.nrs. 521 en 522 (beschikkingen burgemeester) en inv.nrs. 2701-2704 (dienstboderegisters). De hoge nummering van de huizen heeft te maken met het feit dat tot 1876 de huizen per wijk werden doorgenummerd. Vanaf 1876 is de doornummering per straat. De meeste van deze panden zijn inmiddels gesloopt.